

Еволюція концептуального моделювання «магічних» та «медичних» метафор у давньогрецьких риторичних та філософських творах

Анна Сергіївна Поліщук (Шадчина)

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(14, бульв. Тараса Шевченка, Київ, 01601, Україна);
e-mail: omagio@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6953-2935>*

Взявши за теоретичну основу теорію концептуальної метафори, дана робота досліджує метафоричне використання магічних та / або медичних термінів у Горгія, Емпедокла, Платона, Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Зокрема, йдеться про те, як глибинний рівень когнітивного образу магії та медицини в давньогрецькій лінгвокультурі перегукується з «фреймами», які складають цільову область риторики. Фокус уваги зосереджено на «Похвалі Єлені» Горгія як одному з найбільш ранніх та репрезентативних творів у використанні цих концептуальних метафор у межах риторичного та філософського дискурсу. Судячи з самого тексту Горгія та інших творів давньогрецької літератури, слоти концептуальної сфери джерела метафори, перетинаються з етимологічними основами магічного лексикону («сила»; «звукова сугестія»; «формування візуальних образів»), а також доповнюються новими («протиприродність впливу», «ефективність»; «легковірність цільової аудиторії», «зміна емоційного та когнітивного стану»). Ця горгієва модель риторичного впливу знайшла своє плідне застосування в Платона та риторів елліністично-римського періоду, щоправда з діаметрально протилежними аксіологічними значеннями: негативними – для Платона і позитивними для – Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Справді, в елліністичній риторичній теорії, імовірно, під впливом тогочасних поглядів у медицині зникли негативно марковані слоти метафоричного фрейму, а також поняття з амбівалентним трактуванням, такі як φάρμακον. Нарешті, складається враження, що серед розглянутих нами авторів єдиним, хто звернув увагу на методологічну подібність між риторикою і медициною, з огляду на вжиті Горгієм медичні терміни і метафори, виявився Платон.

Ключові слова: Горгій, Діонісій Галікарнаський, інтертекстуальна метафора, магія, медицина, Платон, Псевдо-Лонгін, риторика

Поліщук (Шадчина) А. С. Еволюция концептуального моделирования «магических» и «медицинских» метафор в древнегреческих риторических и философских произведениях

Взяв за теоретическую основу теорию концептуальной метафоры, данная работа исследует метафорическое использование магических и / или медицинских терминов у Горгия, Эмпедокла, Платона, Дионисия Галикарнасского и Псевдо-Лонгина. В частности, речь идет о том, как глубинный уровень когнитивного образа магии и медицины в древнегреческом языке перекликается с «фреймами», которые составляют целевую область риторики. Фокус внимания сосредоточено на «Энкомии Елене» Горгия как одном из самых ранних и репрезентативных произведений в использовании этих концептуальных метафор в рамках риторического и философского дискурса. Насколько можно судить из самого текста Горгия и других произведений древнегреческой литературы, слоты концептуальной сферы источника метафоры, пересекаются с этимологическими основами магического лексикона («сила», «звуковая сугестия», «формирование визуальных образов»), а также дополняются новыми («противоестественность влияния», «эффективность», «легковерность целевой аудитории», «изменение эмоционального и когнитивного состояния»). Эта горгиева модель риторического воздействия нашла своё плодотворное применение у Платона и риториков эллинистическо-римского периода, правда с диаметрально противоположными аксиологическими значениями: негативными – для Платона и положительными – для Дионисия Галикарнасского и Псевдо-Лонгина. Действительно, в эллинистической риторической теории исчезли, вероятно, под влиянием тогдашних взглядов в медицине, негативно маркированные слоты метафорического фрейма, а также понятие с амбивалентной трактовкой, такое как φάρμακον. Наконец создается впечатление, что среди рассмотренных нами авторов единственным, кто обратил внимание на методологическую сходство между риторикой и медициной, учитывая принятие у Горгия медицинские термины и метафоры, оказался Платон.

Ключевые слова: Горгий, Дионисий Галикарнасский, интертекстуальная метафора, магия, медицина, Платон, Псевдо-Лонгин, риторика

Polishchuk (Shadchina) A. The evolution of conceptual modeling of “magic” and “medical” metaphors in Ancient Greek rhetorical and philosophical discourse

Using the theory of conceptual metaphor as a theoretical framework, this paper explores the metaphorical use of the magical and / or medical concepts in Gorgias, Empedocles, Plato, Dionysius of Halicarnassus and Pseudo-Longinus. It examines how a deep level of the cognitive image of magic and medicine echoes 'frames' that constitute the target domain of rhetoric in the Ancient Greek language. This study focuses on Gorgias' speech "Encomium of Helen" as both the one of the earliest and most representative in the use of such conceptual metaphors within Ancient Greek rhetorical and philosophical discourses. Judging by the text of Gorgias and other works of Ancient Greek literature, the slots of the source domain of the metaphor intersect with the etymological bases of the magic lexicon ("power"; "sound suggestion" and "formation of visual images"), and are supplemented by new ones ("unnatural influence", "efficiency"; "carelessness of target audience", "change of emotional and cognitive state"). This Gorgias model of rhetorical influence found its fruitful application in Plato and rhetoricians of the Hellenistic-Roman period, though with diametrically opposite axiological meanings: negative in Plato and positive in Dionysius of Halicarnassus and Pseudo-Longinus. Indeed, in Hellenistic rhetorical theory, negatively marked slots of the metaphorical frame disappeared (probably because of the influence of the then-current views in medicine), as well as concepts with ambivalent treatment, such as φάρμακον. Finally, it seems that among the above-mentioned authors the only one

who has paid attention to the methodological similarity between rhetoric and medicine, given the medical terms and metaphors used by Gorgias, was Plato.

Key words: Dionysius of Halicarnassus, Gorgias, intertextual metaphor, magic, medicine, Plato, Pseudo-Longinus, rhetoric

1. ВСТУП

На думку німецького лінгвіста С. Ульмана, джерелом метафори найчастіше виступає та область людського життя, яка є найбільш актуальною для суспільства [8, с. 253]. Медицина і магія, напевно, належать до тих вічних сфер, до яких людина небайдужа упродовж віків. Ще задовго до Горгія філософ і поет Емпедокл збирав натовпи, обцяючи стражденим чарівне зцілення (D.L. 8.59), а Геракліт (В 58) обурливо дорікав лікарям, що вони «спричиняють те саме [“добро”], що й хвороби» – ταὐτὰ ἐργαζόμενοι τὰ καὶ αἱ νόσοι. Судячи з того, що кількість магичних замовлянь (κατάδεσμοι) на поч. V ст. до н.е., а потім ще стрімкіше на поч. IV ст. до н.е., зростала, суспільний інтерес до цієї теми в часи Горгія і Платона був надзвичайно високим [14, с. 1347]. Прикметно, що тема магії в елліністично-римський період знову стала надзвичайно актуальною і хвилювала не лише пересічних громадян, але й активно обговорювалася провідними медиками й енциклопедистами нової епохи, такими як Гален чи Пліній Старший.

При різноманітні проблем, що мають відношення до дослідження метафори, найменш вивченим і, відповідно, актуальним є дослідження метафори як механізму когнітивно-дискурсивного моделювання дійсності (Дж. Лакофф (2004) [5]; А. П. Чудинов (2001) [9]; И. М. Кобозева (2002) [3]; Л. В. Кульчицька (2012) [4], Л. М. Салатова, Ю. В. Сурменева (2017) [7], Д. Бугаєва (2018) [1] та ін.). Більшість сучасних дослідників виходить з дихотомічної опозиції метафор: «метафора в мові» і «метафора в світі». «Метафора в мові» породжує нові відтінки значення слова, а, отже, вона відповідає за механізм розвитку семантичної структури слова. «Метафора в світі», або інакше «концептуальна метафора», виступає когнітивним інструментом для розуміння абстрактних понять, причому не лише на лексичному, а й текстовому рівні [4, с. 89-90]. Згідно теорії концептуальної метафори, «переносу» підлягає не ізольована лексема з притаманним їй прямим номінативним значенням, а цілісна понятійна структура (схема, фрейм, сценарій), яка активується відповідним словом (фокусом метафори) у свідомості носіїв мови завдяки його конвенційному зв'язку з вихідною концептуальною сферою. Сам процес метафоризації заснований на взаємодії двох структур знань: проєкції когнітивної структури «джерела» на когнітивну структуру «цілі» з подальшою інтеграцією і / або організацією всієї системи концептів у відношенні один до одного [9, с. 26; 3, с. 190; 1, с. 49-50]. Отримане метафоричне значення являє собою не лише результат взаємодії концептів і пропозицій, але також почуттів та емоцій, що свідчить про

«укоріненість» концептуальної метафори в людському досвіді. Зміна досвіду у вихідній сфері безумовно позначається на конотаціях, які мала цільова когнітивна структура, а тому для вивчення когнітивної семантики важливі і актуальні дослідження метафоричних значень не лише в синхронії, а й у діахронії. Окреслена наукова проблематика визначає **актуальність** вивчення когнітивних механізмів метафоризації у текстах давніх культур, таких, як давньогрецька, апелюючи до поняття інтертекстуальної метафори та інтертекстуальності загалом, а також до взаємозв'язку суспільних та лінгвістичних чинників при формуванні метафоричних значень. **Матеріалом** послужили давньогрецькі тексти Емпедокла, Горгія, Ісократ, Платона, Арістотеля, Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна.

Об'єкт дослідження – метафора як механізм когнітивно-дискурсивного моделювання дійсності. **Предмет** – фреймова модель концептосфери МАГІЯ та її метафоричне проєктування на інші твори ораторського та філософського дискурсу. **Мета** роботи полягає в тому, щоб розглянути ряд медичних і магичних термінів, вжитих Горгієм у його знаменитому творі «Похвала Єлені», з тим, щоб з'ясувати, як тогочасні погляди офіційної медицини на магичні практики могли вплинути на оцінку риторичного впливу – референта досліджуваної концептуальної метафори. Ми також прагнемо дослідити те, що зміна суспільної оцінки магії в класичний та елліністично-римський періоди вплинула на інтенції вживання магичних метафор у риторичній теорії Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Поставлена мета передбачає вирішення ряду **завдань**: віднаходження ідейних та інтертекстуальних витоків для медичних і магичних метафор Горгія в попередній поетичній традиції; фреймове моделювання концепту МАГІЯ та його метафоричного референта РИТОРИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ у тексті «Похвала Єлені»; проведення порівняльного аналізу конотацій концептосфери «магічного» у філософських та риторичних дискурсивних практиках на різних етапах розвитку грецької культури.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У VI-V ст. до н.е. цілительство за допомогою замовлянь і заклинань у грецькому суспільстві сприймалося як повноцінна медична діяльність. Д. Рот [22, с. 25-26] вважає, що віра у терапевтичні можливості слова зберіглася в пост-гомерівський період, щоправда, в новому форматі. Деякою мірою потреба в «цілющому слові» навіть зросла [16, с. 40]. Відтак з'явилися ритуали очищення і навіть сформувалася ціла професія розпорядників обрядових практик, які працювати з цими хворобливими відчуттями. Починаючи з V ст. до н.е. медична галузь почала розвиватися в

дедалі більш раціоналістичному напрямку, а тому стала відкидати доцільність застосування магії (Нр. Morb. Sacr. 1.1-4; 1.9; 18.1-4). Але навіть тоді, у часи Гіппократа, магічна терапія не припиняла свого існування в Греції, попри те, що її методи не використовувалися офіційною медициною [17, с. 202]. Тим не менш, те, що відкидалося в наукових медичних колах, серед основної маси обивателів V-IV ст. до н.е. продовжувало активно використовуватися для отримання лікувального або власне магічного ефекту. Згідно доксографічним джерелам, Горгій також був одним з присутніх на цілительських сеансах Емпедокла: τῷ Ἐμπεδοκλεῖ γοητεύοντι (D.L. 8.59). Можна лише здогадуватися про обсяг презентованих Горгію «чудес», але безперечним є те, що нетрадиційні психологічні методи лікування Емпедокла за допомогою εὐηκέα βᾶξις 'цілющого пророчого слова' (Emped. DK.31.B112.11), які демонстрували магічний, чаруючий аспект переконливої мови, безперечно, цікавили Горгія.

Якщо розглянути лексичний склад «Похвали Єлени», то можна помітити, що такі слова, як: **ἐποιδαί** 'магічне замовляння, заклинання' – речитативний текст або наспівування, що використовується для зцілення, **θέλγειν** 'зачаровувати', **γοητεία** 'чаклунство', **μαγεία** 'засіб для причарування', **φάρμακον** 'зілля, (чарівне) питво, ліки, отрута', – стосуються магії в її істинному розумінні, а саме: породжувати афектації або мати інший практичний ефект. Частину з цих технічних термінів можна знайти як у гомерівському епосі та гімні (Π.13.435; Od. 4.220-230; 10.287-307; 19.455-56; Hom. 16.4), так і в пізніших літературних творах Піндара (Pyth. 3.47-53), Есхіла (Supp. 1004); Софокла (Aj. 581-582). Причому в деяких випадках, як у Есхіла (Supp. 1040) **θέλκτορι** Πειθοῖ, «магічне» значення переноситься у сферу риторики. Виходячи з проведеного аналізу «магічної» лексики [6, с. 45-46], було доведено, що попри свідчення античних доксографів, текст «Єлени» Горгія демонструє значно більшу залежність від попередньої і сучасної йому літературної традиції, ніж від творів його співвітчизника Емпедокла. Цей факт узгоджується з даними епіграфічних джерел, доводячи, що тема магії і медицини була настільки поширена в грецькій культурі класичного періоду, що риторика напевно не могла ігнорувати суспільний інтерес до цієї сфери. Разом з тим у V ст. до н.е. реакція аудиторії на Горгієву орієнтацію на застосування такого засобу була швидше за все неоднозначною, і навіть негативною, з огляду на те, що запозичене перське слово **μαγεία**, а особливо його грецький корелят **γοητεία** 'чаклунство' у літературних текстах, мали переважно негативну конотацію [15, с. 13, 35, 41]. Тогочасний медичний трактат «Про священну хворобу» з Гіппократового збірника також який свідчить про те, що, хоча частина населення вдавалася до архаїчних

практик, більшість ставилася з підозрою заклинань і ритуальних очищень. Відтак поняття магічного лексикону з амбівалентними конотаціями виявилися зручними для імпліцитно негативної характеристики вербальної маніпуляції.

Розглянемо тепер, наскільки структуровано ці «магічні» метафори могли відобразити механізм маніпулювання в сфері судової, політичної, філософської і навіть наукової риторики, так, як це уявляв Горгій. Узагальнено маніпуляцією вважають соціальну взаємодію, спрямовану на контроль над свідомістю (емоційною, вольовою та раціональною сферою) особи або групи осіб всупереч їхнім інтересам. При цьому цілі та інтенції мовця повинні бути непомітними для іншої сторони. Результатом маніпуляції могло бути спонукання адресата до певної дії в результаті переміни його настрою чи емоційного стану, переоцінки явищ, суб'єктів, а також внаслідок глобального реструктурування свідомості. Почнемо метафоричне картування маніпулятивного дискурсу з розгляду слотів фреймової моделі вихідного концепту «магія»: сутність: «*примус*», «*протиприродність*», «*ефективність*», «*легковірність цільової аудиторії*»; механізм дії: «*звук / візуальна / семантична сугестія*»; результат впливу: «*зміна емоційного та когнітивного стану*» реципієнтів.

Концептосфера МАГІЯ

1.1. сутність: «*примус*»

Грецька магія, як і більшість магій, ґрунтувалася на особистій волі, про що свідчить етимологія самого слова **μαγεία** < IΕ *mag(h) 'сила' [20, II с. 695; 12, с. 265-6]. Це означає, що людина, використовуючи магію для досягнення бажаного нею результату, стимулювала послідовність подій у напрямку виконання жертвою цього бажання. Не випадково дієслова в текстах магічних замовлянь являють собою перформативи або вживаються в деонтичній модальності. На позначення волі жертви вживалося слово **ψυχή** – таке значення слова виразно ідентифікується в тих контекстах, де «душу» зв'язують [11, с. 1352-1353; 15, с. 45, 79]. Така репрезентація механізму і процедури магічного впливу на основі зовнішніх наукових джерел узгоджуються з реконструкцією, яку дозволив здійснити текст «Похвали Єлени». Головним чинником впливу, за Горгієм, виступає сила замовляння **ἡ δύναμις τῆς ἐποιδῆς** (Hel. 10) [когнітивна метафора], яка майже примусово (про це свідчать зважання технічних слів магії (**ἐλ**)**αγωγοί** / (**ἀλ**)**αγωγοί** «ті, які (на)водять / (від)водять») викликала певні емоційні та когнітивні стани.

1.2. сутність: «*протиприродність*»

Агент магічної дії, на відміну від жерця чи священнослужителя, які дотримувалися загальноприйнятих релігійних практик, не був смиренний перед богами, але ставився до них як до істот, якими можна було маніпулювати, тобто схилити до своєї волі, застосовуючи певний

вербальний примус. Ідея того, що чарівник діє всупереч божественній природі, не маючи до неї належної поваги, вперше зустрічається в Гіппократовому корпусі (Morb. Sacr.1.27-31) і може бути простежена аж до кінця класичного періоду античності і навіть поза її межами [13, с. 24-7, 40].

1.3. сутність: «ефективність»

Дієвість магичних технік у Горгія фактично впливає з наслідків їхнього застосування, ((10) αἱ γὰρ ἔνθεοι ... ἀπαγωγοὶ λύτης γίνονται «богонатхненні заклинання можуть розвіяти печаль»), тоді як у поемі «Καθαρμοί» (DK 31, B 112) Емпедокл описує тисячні натовпи οἱ δ' ἄμ' ἔπονται μῦριοι (8-9), які шукають чудесного розв'язання своїх проблем, у тому числі й тих, які пов'язані зі здоров'ям (12).

1.3.1 умова ефективності: «легковірність цільової аудиторії»

Нарешті головною запорукою успіху магичного акту виступають попередні установки аудиторії τῆι δόξει τῆς ψυχῆς «сподівання душі» та хиби морального та інтелектуального характеру: (10) γοητείας δὲ καὶ μαγείας δισσαὶ τέχνηαι εὐρήνται, αἱ εἰσι ψυχῆς ἀμαρτήματα καὶ δόξης ἀπατήματα. «Винайдено два засоби чаклунства і магії: ними є душевні неолки і хиби уявлення» [когнітивна метафора].

2.1.-2.2. механізм дії: «звукова / семантична / візуальна сугестія»

Як було зазначено вище, ознака голосного крику, голосіння чи наспівування, яка мала інспірувати формування ілюзорних образів, мотивувала появу декількох давньогрецьких магичних номенів, зокрема і тих, які зустрічаються в Горгія, – ἐπαιοιδή, γοητεία і θέλγειν. Імовірно, сеанс магії, який можна було б описати за допомогою цих понять, зображений у «Персах» Есхіла. Процедура передбачала звертання до душі померлого перського царя за допомогою незрозумілих різких слів ἀσαφηνῆ ... δύσθροα βᾶγματ' (635-7) у формі, схожій на поховальний спів θρηνεῖτ' (686) чи-то гучне тужне голосіння ὀρθιάζοντες γόοις (687). Як наслідок, ця вербальна дія повинна була мати психагогічний ефект – ψυχαγωγοῖς (687), тобто викликати тінь Дарія Εἶδωλον Дареїου. Те, що створення будь-яких ілюзорних образів за допомогою заклинань та ритуалів відносили до компетенції чаклунів γόητες (букв. 'плакальників'), можна знайти й в Платона (Rp. 383a). Незалежно від того, на який результат були спрямовані замовляння, внутрішня форма слова γοητεία, як і ἐπαιοιδή, вказує на те, що вербальний магичний вплив здійснювався через слухове сприйняття, особливим речитативом, схожим на плач чи наспівування [звукова сугестія].

Окрім звукової оболонки слово може впливати і своїм змістом: αἱ γὰρ ἔνθεοι διὰ λόγων ἐπαιοιδᾶι ἐπαγωγοὶ ἡδονῆς, ἀπαγωγοὶ λύτης γίνονται (Hel.10) «...заклинання за допомогою слів можуть

викликати радість, розвіяти печаль» [семантична сугестія].

Натяком на застосування зорової магії є внутрішня форма дієслова **θέλγειν**, до імовірних етимологічних якого відносять лит. žvelgiù 'подивитися' [11, I с. 537], приписуючи тим самим θέλγω значення 'зачаровувати очима', що узгоджується з рядом контекстуальних вживань: θέλξας ὄσσε (Il.13.435), ὄμματα θέλγει (Od.5.47), ὄμματος θελκτῆριον (Aesch. Supp. 1004) [візуальна сугестія]. У цей самий слот, очевидно, потрапляє цілий пасаж, де описується процес виготовлення митцями статуй за допомогою різних фарб і матеріалів. Він завершується словами: οὕτω τὰ μὲν λυτεῖν τὰ δὲ ποθεῖν πέφυκε **τῆν ὄψιν** (Hel.18). У такий спосіб бачене стає природною причиною як страждання, так і пристрасного бажання. З огляду на те, що в давніх греків статуї вважалися здатними взаємодіяти з людьми і впливати на їхній емоційний стан [6, с. 48], «магічна» трактовка зорового ефекту цілком припустима.

3.1.-3.2. результат впливу: «зміна емоційного та когнітивного стану»

Тексти замовлянь завдяки своїй ритмічній і фонетичній організації можуть загіпнотизувати або зачаровувати слухача, змінюючи його настрої: (10) αἱ ...ἐπαιοιδᾶι ἐπαγωγοὶ ἡδονῆς, ἀπαγωγοὶ λύτης γίνονται «...заклинанняможуть викликати радість, розвіяти смуток». Але кінцевим результатом магичної дії була не лише емотивна реакція, але й зміна переконань і волі жертви: (10) ... ἡ δύναμις τῆς ἐπαιοιδῆς ἔθελξε καὶ **ἔπεισε** καὶ **μετέστησεν** αὐτὴν [ψυχὴν] γοητεία. «... сила замовляння заворожує і переконує, і перероджує її своїми чарами».

Послідовне сприйняття магії в еллінському суспільстві, саме існування ритуалів і формул в орфізмі, досвід метафоричного переносу властивостей магії на інші сфери вербальної діяльності (поезія, переконувальна риторика) у попередній літературній традиції послужили для Горгія прикладом використання «магічного» тезаурусу для ілюстрації містичної влади логосу.

Концептосфера РИТОРИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ

1.1. сутність: «примус»

У «Похвалі Елені» Горгій у різний спосіб пропагує ідею «слово – це найбільший владика» (8), яке диктує свою волю іншим. Апелюючи до дискурсу влади, він вводить **λόγος** у контекстуальне поле таких слів, як (8) **δυνάστης, δύναται**, (14) **δύναμις**. Основною сферою застосування сили слова для нього є переконування (душі), про це свідчать вирази: (6) **λόγοις πεισθεῖσα**, (8) **λόγος ὁ πείσας**, (12) **λόγος γὰρ ψυχὴν ὁ πείσας**, (13) **ἡ πειθὴ** προσιοῦσα τῶι λόγῳ. На те, що ця аргументація має примусовий характер вказують наступні контекстуальні вживання: (12) **ἡ δὲ πεισθεῖσα ὡς ἀναγκασθεῖσα** τῶι λόγῳ «переконана словом, як примушена», **ὁ μὲν οὖν πείσας ὡς ἀναγκάσας** «той, хто переконав, немов примусив», **λόγος γὰρ ψυχὴν ὁ**

πέισας, ...**ἠνάγκασε** ... πιθέσθαι τοῖς λεγομένοις «мова, переконавши душу, ... змушує підкоритися сказаному», (13) τοὺς **ἀναγκαίους** διὰ λόγων ἀγῶνας «з логічно обґрунтованих (букв. примусових) суперечок» – [примус]. Ідею примусу підтримують також ролі, приписані «слову» (λόγος) граматичними засобами: (морфологічно) чоловічий рід, (синтаксично) агенс – підмет чи додаток з інструментальним значенням, на відміну від граматичних характеристик «душі» (ψυχή): (морфологічно) жіночий рід, (синтаксично) пацієнс – прямий додаток, підмет пасивної конструкції.

Отже, переконування за допомогою слова та візуального образу виявилось дуже подібним (ὁμοίος) до магічного впливу саме здатністю скеровувати волю слухача за власним бажанням: (13) ἡ πειθὴ προσιοῦσα τῷ λόγῳ καὶ τὴν ψυχὴν **ἐτυπώσατο ὅπως ἐβούλετο** «переконання, використовуючи слово, може в душі залишити такий відбиток, який йому буде завгодно» - [когнітивна метафора].

(16) εἰ θεάσεται ἡ ὄψις ἐταράχθη καὶ ἐτάραξε τὴν ψυχὴν, ὥστε πολλάκις κινδύνου τοῦ μέλλοντος [ὡς] ὄντος φεύγουσιν **ἐκπλαγέντες** (букв. 'примушені силою'), «і побачить зір видовище це і сам зняковіє і душу збентежить, так що часто приголомшені тікають, ніби ймовірна небезпека вже стала реальністю».

1.2. сутність: «протиуприродність»

Прикметно, що переконувальна риторика не стає на службу пам'яті, проникливості і передбаченню, щоб зміцнити хибке загальне уявлення, як може сподіватися філософські мисляча людина. Замість цього маніпулятивний логос використовує поверхневе загальне враження, щоб атакувати введену в оману душу. Розходження з істиною – (13) οὐκ ἀληθείαι λεχθείς, відмова від довіри загальноприйнятому уявленню (εὐμετάβολον ποιοῦν τὴν τῆς δόξης πίστιν) нагадує нам про прагнення маніпуляторів змінити нормальний порядок речей аналогічно до того, як всупереч «природі» чинили дива маги і чарівники. Тому не дивно, що чимало таких промов (14) οἱ δὲ πειθοῖ τι κακῆ τὴν ψυχὴν **ἐφαρμάκευσαν** καὶ **ἐξεγοίτευσαν** «недобримими переконаннями отруюють і чаклують душу. - [когнітивна метафора].

1.3. сутність: «ефективність»

Окремо Горгій зупиняється на ефективності впливу, що здійснює на свідомість слухачів вербальна маніпуляція: (11) ὅσοι δὲ ὅσους περὶ ὅσων καὶ ἔπεισαν καὶ πείθουσι δὲ **ψευδῆ λόγων** πλάσαντες. «Скільки скількох у скількох [справах] переконали і переконують творці оманливого слова».

1.3.1. умова ефективності: «легковірність цільової аудиторії»

Головним фактором успішності маніпулювання, на думку Горгії, є нестійкість, хибкість моральної або когнітивної установки аудиторії. Цей висновок виступає як

інтерференція на тлі попередніх проектувань корелятивного концепту магії. У першу чергу екстрасенсорним впливам піддається людина, готова обмануватися в силу своєї моральної зіпсованості чи розумової лінії (10). Очевидно, що це стосується й несвідомих людей з їх некомпетентністю і недалекоглядністю в момент прийняття рішення: (11) εἰ μὲν γὰρ πάντες περὶ πάντων εἶχον τῶν [τε] παροιχομένων¹ μνήμην τῶν τε παρόντων [ἔννοιαν] τῶν τε μελλόντων πρόνοιαν, οὐκ ἂν ὁμοίως ὁμοίως ἦν ὁ λόγος, οἷς τὰ νῦν γε οὔτε μνησθῆναι τὸ παροιχόμενον οὔτε σκέψασθαι τὸ παρὸν οὔτε μαντεύσασθαι τὸ μέλλον εὐπόρως ἔχει: «Якби в усьому всі мали про минуле пам'ять, про теперішнє розуміння, а про майбутнє передбачення, то подібне слово подібним чином би не обманувало, натомість у них [людей] легко виходить не пам'ятати минуле, не аналізувати теперішнє, не передбачати майбутнє...». З погляду когнітивістики механізм маніпулювання пов'язаний з поверхневою обробкою інформації, яка внаслідок «когнітивних скорочень» здатна призвести до помилкових інтерпретацій повідомлення реципієнтом, «динаміка маніпуляції дуже близька до динаміки людської помилки» [19, с. 349, 362; 21, с. 69]. До речі, в тексті «Слени» неодноразово повторюється лексика, що вказує на помилку, хибний шлях тощо: (2) δεῖζας τάληθες [ἦ] παῦσαι τῆς ἀμαθίας «виявивши істину, покласти край невігластву», (8) ...λόγος ὁ πέισας καὶ τὴν ψυχὴν ἀπατήσας «... слово переконало і душу обманом захопило», (10) ψυχῆς ἀμαρτήματα καὶ δόξης ἀπατήματα «помилки душі і хибні уявлення», (13) ἀπίστα καὶ ἀδηλα «недостовірне і невідтверджене»; εὐμετάβολον ποιοῦν τὴν τῆς δόξης πίστιν «хибною роблять довіру загальноприйнятому» (19) ψυχῆς ἀγνόημα «душевна омана».

Саме таке поверхневе сприйняття інформації притаманно великому натовпу πολὺν ὄχλον (13) (ὄχλος відмінне від δήμος 'народ', 'громадянський колектив'), який легко зачарувати і переконати майстерно підготованим словом. Ключове слово ὄχλος 'натовп' вкладене Платоном в уста Горгії в однойменному діалозі, коли той, як і в «Похвалі Єлені» (13), дає визначення риторичі як майстерності переконування в суді й інших зібраннях ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὄχλοις (Pl. Gorg. 454b) – Cf. πλήθους τε καὶ ὄχλου διὰ μυθολογίας ἀλλὰ μὴ διὰ διδαχῆς «вміння переконувати більшість, натовп не за допомогою пояснення, а силою символічного слова» (Pl. Stat. 304d).

На питання «яким чином маніпулятивний дискурс досягає своєї цілі всупереч інтересам аудиторії?» Горгій намагається відповісти максимально вичерпно не лише за допомогою розкриття соціологічних та когнітивних аспектів моделі цього процесу, а й з погляду психосоматичних засад, спираючись на аналогію між наслідками дії риторичних, магічних і медичних засобів.

2.1.-2.2. механізм дії: «звукова / семантична сугестія»

Цілком можливо, що під майстерно укладеною промовою – λόγος ... τέχνη γραφείς (13) – врешті решт мається на увазі комплекс різних паралогічних технік, покликаних пригнітити контроль свідомості: τὰ ἄπιστα καὶ ἄδηλα φαίνεσθαι τοῖς τῆς δόξης ὄμμασιν ἐποίησαν «недостовірне і непідтвержене в очах (суспільної) думки роблять ясним», γνώμησ τάχος ... εὐμετάβολον ποιοῦν τὴν τῆς δόξης πίστιν «проявляється швидкість інтелекту, коли змушують легко відмовлятися від довіри загальноприйнятому уявленню». Але, наскільки відомо, як Горгій, так і його учень Ісократ (Isoc. 9.10) вирішальне значення відводили саме сугестивним засобам впливу на підсвідомість, що проявлялася як у ритмічності й звуковій гармонії прози, так і в силі створених нею образів. Поезія, на думку Горгії, здатна змальовувати яскраві картини і образи, які і є основним чинником психосоматичних реакцій: (9) ἐπ' ἄλλοτρίων τε πραγμάτων καὶ σωμάτων εὐτυχίας καὶ δυσπραγίας ἰδιόν τι πάθημα διὰ τῶν λόγων ἔπαθεν ἢ ψυχῇ «щодо чужих справ і людей, їхнього щастя і нещастя по волі слова власним стражданням страждає душа».

Далі Горгій починає вибудовувати аналогію, звертаючись вже не до вербальних чинників афектації, а переходить до зовсім іншого предмету – візуального впливу через посередництво форми і кольору. Порівняймо наступні фрагменти:

(13) ...ἢ πειθῶ προσιοῦσα τῷ λόγῳ καὶ τὴν ψυχὴν ἐτοπώσατο ὅπως ἐβούλετο, «... переконання, використовуючи слово, може в душі залишити такий відбиток, який йому буде завгодно...».

(15) διὰ δὲ τῆς ὄψεως ἢ ψυχῇ κὰν τοῖς τρόποις τυποῦται. «під впливом зору душа отримує відповідні враження».

3.1.-3.2. результат впливу: «зміна емоційного та когнітивного стану»

Суть візуального чи аудіального «магічного» переконування полягає в орієнтації на інстинктивне душевне потрясіння у формі емоцій **страху** чи **задоволення**: (17) ἀπέσβεσε καὶ ἐξήλασεν ὁ φόβος τὸ νόημα «страх пригнічує і виключає розум»; (13) εἰς λόγος πολλὸν ὄχλον ἔτερψε καὶ ἔπεισε *одна промова, зачаровує і переконує великий натовп*, (5) τὸ γὰρ τοῖς εἰδόσιν ἅ ἴσασι λέγειν πίστιν μὲν ἔχει, **τέρψιν** δὲ οὐ φέρει «знане у знаючого довіру отримує, але задоволення не приносить». Нарешті останнє вжите в «Слені» слово παίγνιον ‘забава, розвага, гра’ (21), яким Горгій схарактеризував суть свого персонального інтересу в цій промові, на конотативному рівні неможливо уявити без насолоди. Тобто, поняття **τέρψις** ‘задоволення, радість’, яким було на початку промови Горгії (5) окреслено обов’язковий елемент повідомлення, відповідно, є тим, без чого її автор в принципі не мислив успішної риторики. Ця ідея

була підхоплена учнем Горгії, Ісократом, який вживає поняття ψυχαγωγεῖν (слово з магічною конотацією) щодо аудіальних ефектів мовлення, створених ритмом і симетрією фраз таῖς εὐρυθμίαις καὶ ταῖς συμμετρίαις (Isoc. 9. 10). А в іншому творі Ісократ включає його до своїх PR-технологій, які він розкриває нащадку кіпрського престолу Нікоклу: *той, хто хоче ввести в оману (ψυχαγωγεῖν) слухачів, повинен казати те, що натовпам (τοὺς ὄχλους) видається (οἷς ὀρθῶσι – букв. те, що вони бачать) найбільш приємним μάλιστα χαίροντας* (Isoc. 2.49). Арістотель у своїй «Риторикі» також звертається до ідеї задоволення: καὶ τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι: πάντα γὰρ ἐφίεται τὰ ζῷα αὐτῆς τῇ φύσει: «задоволення також є благом, оскільки все живе прагне до нього в силу своєї природи» (Arist. Rh. 1362b₅₋₇).

Але подібним чином фізичний і душевний стан може змінитися під впливом фармакологічних засобів: (14) τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἔχει ἢ τε τοῦ λόγου δύναμις πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς τάξιν ἢ τε **τῶν φαρμάκων** τάξις πρὸς τὴν τῶν σωμάτων φύσιν. ὥσπερ γὰρ **τῶν φαρμάκων** ἄλλους ἄλλα **χυμοὺς** ἐκ τοῦ σώματος ἐξάγει, καὶ τὰ μὲν νόσου τὰ δὲ βίου παύει, οὕτω καὶ τῶν λόγων οἱ μὲν ἐλύπησαν, οἱ δὲ ἔτερψαν, οἱ δὲ ἐφόβησαν, οἱ δὲ εἰς θάρσος κατέστησαν τοὺς ἀκούοντας, οἱ δὲ πειθοῖ τι κακῆ τὴν ψυχὴν **ἐφαρμάκευσαν** καὶ **ἐξεγοήτευσαν**. «За тим самим принципом сила слова впливає на душевний лад, як набір ліків на фізичне тіло. Подібно до того, як різне зілля по-різному виводить соки з тіла (одні припиняють хворобу, а інші – життя), так і серед промов: одні засмучують, інші радують, одні вселяють слухачам страх, інші – відвагу, а деякі недобрими переконаннями отрують і чаклують душу».

Як і синонімічні терміни κάθαρσις, καθαιρεῖν, що вживаються омонімічно на позначення як медичного, так і ієратичного очищення, **φάρμακα** також може одночасно належати обом дискурсам. У Горгії слова **φάρμακα**, **фармаκεύειν** розкривають свою двозначність поступово, майже непомітно змінюючи перший, медичний, узус, коли йдеться про вплив на організм з метою відновлення здоров’я, на магічний, коли йдеться про отруєння і психотропні властивості. Помітно, що слово **φάρμακων** у згаданому уривку (14) вживається переважно з позитивною конотацією щодо тіла і з негативною – щодо душі. Вербальний вплив на людину, безперечно, буває позитивним, але в межах головної для Горгії теми примусовий ефект дії ліків на тіло стає метафорою маніпулятивного дискурсу. І тут вже неважливо: отрута чи замовляння (τὴν ἐφαρμάκευσαν καὶ ἐξεγοήτευσαν) здійснюють вплив на душу, ефект у будь-якому випадку схожий на **наркотичний**.

Вживання медичних термінів **χυμοί** ‘соки’ Нр. VM 18, Нр. Epid. 1.2.8, 2.1.10, 6.2.1, 6.3.24, Gal.15.62, 16.497, 6.258, **φάρμακα** ‘ліки, еметики’ Нр. Aph.1.20, 1.24, 2.36; 1.22, Arist. Pr.962a₃, **фармаκεύειν** Нр. Epid. 2.5.6, 4.1.41, 4.1.49,

Aph. 1.22, 4.12 Hp. Acut. (Sp.) 55, 'лікувати' у «Похвалі Єлені» засвідчує інтерес Горгія насамперед до «психосоматичної» дії процесу переконування. Таке аргументування не схоже на «вихолошену» демонстрацію думки, швидше його можна схарактеризувати як синестезійний чуттєвий процес сприйняття й усвідомлення, що здійснюється у надрах соматки, причому навіть не стільки в мозку, як вважали давні греки, скільки в шийці серця, оболонці, що його оточує, діафрагмі, крові (Ps.-Plut. IV 5.8.). Імовірно, Горгій слідує емпедокловій психосоматичній моделі, за якою душевний стан і логос залежні від ірраціонального, чуттєвого тіла (DK 31, B 105). Саме тому процес переконування для нього не може бути цілком раціональним, він обов'язково повинен відбуватися і на внутрішньотілесному рівні, де знаходиться вмістилище душі й емоцій. Тому «успішна» риторика, на думку Горгія, повинна розбурхати емоції, які здатні обійти цензуру і панівний контроль мислячого розуму.

Філософський дискурс

Найбільше часте вживання магічної метафорики по відношенню до риторики, як і творче розкриття когнітивно-соматичної моделі пізнання було здійснене Платоном. Не випадково, коли Платон розробляв свою науку про етику, політику та риторику, він скористався моделлю *ή ιατρική τέχνη*. Це помітно в його діалозі «Горгій», а особливо – у «Федрі», де він стверджує, що зразком для справжньої риторики повинна бути медицина: *ό αὐτός που τρόπος τέχνης ιατρικής ὁσπερ καί ῥητορικῆς* (Phrd. 270b) «мабуть, у лікарському мистецтві ті ж самі прийоми, що і в мистецтві красномовства». Філософ стверджував, що саме наука лікування найкраще усвідомлює функцію частини в цілому (Phrd. 268a-c, 271a). Нарешті в одному з фрагментів діалога «Тімей» (71a-d), присвяченому міфічному онтогенезу людського тіла і свідомості, Платон спробував вивести нову психосоматичну модель свідомості. Порівняно з моделлю Горгія, тут була ускладнена концепція душі – розділена на декілька частин, введений нелінійний зв'язок між розумом та фізичним тілом через посередництво емоцій, почуттів *αἰσθήσεως* (71a₄) та *візуалізації* *ὕπὸ δὲ εἰδώλων καί φαντασμάτων* (71a₆).

Але Платон звертався не лише до медичної метафоризації, але й до магічної. У багатьох його діалогах можна зустріти алюзійну відсилку до горгієвого тексту, причому, як правило, завдяки використанню «магічної» лексики *γοητεύειν* та *ψυχαγωγεῖν*: Pl. Gorg.483e₆, Phdr. 261a₈, 271c₁₀, Menex. 235a₂, Euthyd. 288b₈, Rp. 413c₁, Soph. 234c₅, Phileb. 58a₇-b₂. Вживанню слова *φάρμακον* у Платона Ж. Дерріда навіть присвятив ціле есе [2].

Так, у діалозі «Федр» Сократ інтерпретуючи міф про викрадення Боресом Орифії згадує, що північний вітер штовхнув і скинув дівчину в безодню, «до підніжжя сусідніх скель» саме тоді,

коли вона грала з німфою Фармакеєю – *σὺν Φαρμακείᾳ παιζούσαν* (229c). Фармакея – це не тільки ім'я, але й загальна назва, яке означає вживання *φάρμακον*, що може бути одночасно ліками й отрутою. Трохи нижче Сократ порівнює текст промови, яку прихопив із собою Федр, з цим поняттям, маючи на увазі усю його амбівалентність. Але якщо у «Філебі» і «Протагорі» *фармаκον*, асоціюється з болем, а тому здається згубним, хоча насправді він потрібний і корисний, то у «Федрі», як і в «Тімеї», він видає себе за благотворні ліки, але на ділі є шкідливим.

У діалогах Платона, зазначає Дерріда [2], Сократ часто постає як *фарμακεύς*, 'той, хто готує чарівні, отруйні або цілющі зілля', тобто 'чаклун'. Цим ім'ям Діотіма назвала Ерота, в описі якого неможливо не пізнати риси Сократа, (Sym. 203c-e). Ерот – не багатий, не красивий, не витончений, усе життя займається філософією; це небезпечний чаклун (*δεινός γόης*), чарівник (*φαρμακεύς*), софіст (*σοφιστής*). Він – особистість, якій не можна дати жодного несуперечливого визначення, істота демонічного складу: ані бог, ані людина. Завдяки таким, як він, «можливі різні віщування, жрецьке мистецтво і взагалі все, що відноситься до жертвоприношень (*τὰς θυσίας*), таїнств (*τὰς τελετὰς*), заклинань (*τὰς ἐπιφθᾶς*), пророцтва та чарівництва (*τὴν μαντείαν πᾶσαν καὶ γοητείαν*)» (Sym. 202e). У тому ж діалозі Агафон (Sym. 194a) звинувачує Сократа в тому, що той хотів його зачарувати (*φαρμάττειν βούλει*), і в кінцевому рахунку збити з пантелику (*μεστὸν ἀλορίας γεγονέναι*). Пор. *γοητεύεις* *με* καὶ *φαρμάττεις* καὶ *ἀτεχνῶς κατεπᾶδεις* (Men 80a). Сократівський *фармаκον* зображується як отрута, яка діє через укуси гадюки (Sym. 217e-218a). – [слот «*протиприродність*»]. Спільним між промовама Сократа й отруйною речовиною є те, що вони проникають в саме таємне нутро душі та тіла, щоб ним завладіти, доводячи до філософської одержимості чи навіть діонісійського трансу (*τῆς φιλοσόφου μανίας τε καὶ βακχείας* (Sym. 218b). У діалозі «Критій» (106b) філософське знання (*ἐπιστήμην*) також характеризується поняттям *φάρμακον*, але вже з інверсійною, позитивної конотацією, як «цілющий дієвий засіб, найдосконаліший (*φάρμακον ... τελεώτατον*) і найкращий з усіх ліків (*ἄριστον φαρμάκων*)». Отже, «обернений» *фармаκον*, це не що інше, як початок пізнання і розкриття істини. – [слот «*ефективність*»].

Пам'ятаємо, що в Горгія робота «творців оманливого слова» *ψευδῆ λόγον πλάσαντες* (11) не обмежувалася зміною когнітивних установок, більш того, ця зміна цілком залежала від емоційного стану *τὴν τῆς ψυχῆς τάξιν* (14), в якому перебувала жертва. Платон достатньо лаконічно представив цей зв'язок між *зміною точки зору* *οἱ ἄν μεταδοξάζωσιν* і пережитими *емоціями задоволення чи страху* *ἢ ὕφ' ἡδονῆς ... ἢ ὕπὸ φόβου* (Rp. 413c₂₋₃) – [слоти «*зміна*»].

емоційного та когнітивного стану)]. У своїх психологічних спостереженнях Платон користувався також і соціологічним ракурсом горгієвої метафори «магії», прирівнюючи жертв маніпуляції до «заворожених»: τοὺς μὴ **γοητευθέντας ... κληθέντας** (Rp. 413c₁₋₂). У діалозі «Софіст» він завдяки Горгію компактно пов'язує відоме «магічне» слово **γοητεύειν** з мистецтвом створення ілюзій (**εἰδῶλα λεγόμενα**) та симулякрів істини (**ποιεῖν ἀληθῆ δοκεῖν** Rp. 234c₆₋₇) по відношенню до недосвідчених або далеких від пошуку істини людей (**τοὺς νέους καὶ ἔτι πόρρω τῶν πραγμάτων τῆς ἀληθείας ἀφεστῶτας** Rp. 234c₄₋₅). – [слот «**семантична сугестія**», «**легковірність цільової аудиторії**»].

Проте загалом у IV ст. до н.е. магічна модель впливу на адресата не користувалася популярністю у філософських та риторських колах [15, с. 47-66; 18, с. 336-7]. Про це зайвий раз свідчить відсутність в Ісократі й Аристотелі таких слів, як **γοητεία**, **μαγεία**, **θέλγειν**, **κλεῖν**. Водночас в обох авторів можна знайти слово **ψυχαγωγεῖν** – з тією ж магічною конотацією, що й **γοητεύειν**, а саме: «**викликати душі померлих**», що, по своїй суті означало «**з'єднуватися з об'єктом бажання**», активізувати емоційні реакції. Аристотель вживає його двічі, описуючи стан хвилювання, який викликає як вербальна (**αἶ τε περιτέτεια καὶ ἀναγνωρίσεις** Poet. 1450a₃₃), так і візуальна (**ὄψις** 1450b₁₆) частини трагедії, так само як Горгій розділяв аудіальний та візуальний різновиди риторики. – [слоти «**зміна емоційного та когнітивного стану**», «**семантична та візуальна сугестія**»].

Ораторський дискурс

Те, що в кін. IV ст. до н.е. концептуальна метафора магії та соматична модель мисленнєвої діяльності втратила свою актуальність, можна пояснити, зокрема, тим, що методи магічної медицини на той момент вважалися ненауковими. Показово, що кількість **κατάδεσμοι** знижується, а вже до сер. III ст. до н.е. ці показники сягають майже нуля. Але ситуація суттєво змінилася в добу пізньої античності, коли в II ст. н.е. розпочався наступний значний підйом зацікавленості в магічних практиках, який тривав до V ст. н.е. [14, с. 1347]. Ймовірно, під впливом контактів зі східними культурами, більшість грецьких і римських лікарів імперського періоду схвалювали і навіть прописували магічні засоби зцілення. Наприклад, Гален, який загалом вважав магічні практики забобонами, визнає ефективність деяких амулетів, хоча при цьому ставить під питання механізм їхньої дії (**De simpl. med. temp. ac fac. 6.10** [11.859-861 K.]). Він навіть відтворює ряд формул (**Gal. De comp. med. sec. loc. 2.2** [12.573 K.]), що використовував Архіген – відомий лікар часів Траяна, на якого сам Гален доволі часто посилався у своїх фармацевтичних творах. На думку П. Гайар-Севкс [17, с. 202] збережені писемні джерела створюють враження, що, на відміну від класичного періоду, в

елліністично-римську епоху практично всі магічні практики, включаючи замовляння, позитивно сприймалися більшістю лікарів.

Прикметно, що саме в I-II ст. н. е. на сторінки риторичних трактатів повертається і магічна метафорика, а також висока оцінка ритмізованої прози. Ідея порівняння риторики і магії у первинному її вигляді зацікавлює таких авторів, як Діонісій Галікарнаський, Елій Аристид і Псевдо-Лонгін [18, с. 337].

У багатьох місцях Діонісій Галікарнаський (D. N. Dem. 39.212, Comp. 11.38, 3.11) описує художню прозу і поезію як такі, що здатні зачаровувати (**γοητεύειν**) і заворожувати (**κλεῖν**). Більш того, аналізуючи промови Демосфена, він приходиться до висновку, що саме цей оратор є найбільш ефективним промовцем, який подобався афінській публіці (D. N. Dem. 35.207), зачарований (**γοητευθέντας**) особливим стилем поєднання слів (**ὕπο τῆς συνθέσεως**). – [слоти «**примус**», «**ефективність**»]. Цей особливий демосфенівський стиль сиренічної гармонії (**διὰ τὰς σεῖρηνας τὰς ἐπὶ τῆς ἀρμονίας**) змушував афінян відмовлятися від ганебних вчинків. – [слот «**зміна когнітивних установок**»]. Говорячи про свої власні відчуття він звертає увагу на душевний підйом **ἐνθουσιῶ** і пережиті емоційні коливання **δεῦρο κάκεισε ἄγομαι, πάθος ἕτερον ἔξ ἑτέρου μεταλαμβάνων**, починаючи від зневіри до страху, потім жалю, і нарешті, до гніву та ненависті. – [слот «**зміна емоційного стану**»]. Усі ці емоції, на його погляд, здатні формувати суспільну думку – **ὅσα κρατεῖν λέφοικεν ἀνθρωπίνης γνῶμης**. При цьому значну роль у цьому процесі Діонісій відводить формуванню різноманітних ілюзій (**ποικίλας** [p. 177] ... **φαντασίας**) – [слот «**семантична сугестія**»], заражених духом елевсінських пісень (**τὰ μητρῶα**), корібантийства (**τὰ κορυβαντικά**) і подібної культової музики – [слот «**звукова сугестія**»].

Автор трактату «Про піднесене» також чимало уваги приділяє ритму в естетичному сприйнятті творів (Subl. 39.4-41). Порівнюючи літературні та музичні твори, він твердить, що так само, як видає дивовижні чари (**θέλητρον**) кіфара (Subl. 39.2), звуки флейти своїм ритмом і тоном емоційно впливають навіть на далеку від музики людину. – [слот «**звукова сугестія**»]. Останній приклад напевно відсилає до апокрифічного переказу про Горгія, який на запитання «чому фессалійці є єдиними людьми, яких ти не обманюєш?» відповів, що «їм бракує музичного слуху, щоб бути введеними в оману» [22, с. 102]. Ця історія нагадує, що для Горгія чутливість до звуків уможлиблювала успіх риторичної дії. Мати «музичний слух» якоюсь мірою означало знатися на ірраціональному і сприймати слова як елемент гри і чуттєвого задоволення. Але, продовжує автор «Про піднесене», такий вплив музики – це лише слаба подоба і неточний відблиск сили переконування (**καὶ τοιαῦτα εἰδῶλα καὶ μῦμήματα νόθα ἐστὶ λειθοῦς** – Subl. 39.3). – [слот «**сила**»].

Схожим чином заключає і Псевдо-Лонгін: мовна гармонія заворожує (κηλεῖν) нас і, повністю оволодівши нашими почуттями – [слот «**зміна емоційного стану**»], прилучає нас до чогось величного, достойного, високого, тобто до всього благородного, чим вона сама наповнена – [слот «**зміна когнітивних установок**»] (Subl. 39.3).

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті лінгвокультурологічної реконструкції тексту «Похвала Єлені» Горгія та інших творів давньогрецької літератури була виявлена структура концепту МАГІЯ, який утворюють слоти: «*примус*», «*протиприродність*», «*ефективність*», «*легковірність цільової аудиторії*»; «*звуківий / зоровий / семантичний вплив*»; «*зміна емоційного та когнітивного стану*». Шляхом актуалізації даної фреймової моделі автору вдалося описати та виявити сутність новітнього для грецької культури V-IV ст. до н.е. феномену – риторичної маніпуляції, який виступив у ролі метафоричного референта. Крім того, у межах слотів «*примус*» та «*легковірність цільової аудиторії*» були задіяні метафоричні переноси семантики «магічного» лексикону на позначення нових явищ непередметної дійсності (πειθῶ, ἀμαρτήμα, ἀπατήμα): ἡ δύναμις τῆς ἐπιούσης (Hel. 10), **μαγείας** δισσαὶ τέχνηαι αἶ εἰσι ψυχῆς ἀμαρτήματα καὶ δόξης ἀπατήματα (10), ἡ πειθῶ ... **τὴν ψυχὴν ἐτυπώσατο** (13), διὰ δὲ τῆς ὄψεως **ἡ ψυχὴ ... τυπύται** (15), οἱ δὲ πειθοῖ ... τὴν ψυχὴν **ἐφαρμάκευσαν** καὶ **ἐξεγοήτευσαν** (14). Таким чином, проведений аналіз основних фреймових блоків у «Похвалі Єлені» Горгія та наявних у них когнітивних метафор виявив багаторівневу будову концептуальної метафори «риторика як магія» та її сугестивний потенціал. Зредуквану форму цієї «метафори у світі» можна виявити також у творах Платона, Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна.

Складається враження, що серед розглянутих нами авторів єдиним, хто звернув увагу на методологічну подібність між риторикою і медициною, з огляду на вжиті Горгієм медичні терміни і метафори, виявився Платон. Причому, якщо медична метафорична концептуалізація риторики мала в нього позитивні конотації, то магічна – однозначно негативні. Проте аксіологія магічної метафорики суттєво змінилася у посткласичну епоху. З відродженням в елліністично-

римський період інтересу до магії у медичній сфері повертається інтерес і до магічних метафор у сфері красномовства. Не задовольняючись психагогічними формулюваннями Ісократів і Аристотеля, більш стриманими щодо магічних конотацій, ритори I-II ст. н. е., відчули потребу звернутися до тексту Горгія і запозичили в нього багатий набір «магічної» термінології для розробки проблеми поєднання слів у сенсі естетичних прийомів звучання. Істотно, що калькування горгієвої концептуальної метафори «риторика як магія» не було поверхневим, про що свідчить подібність її фреймової структури у творах Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Водночас в елліністичній риторичній теорії зникли негативно марковані слоти: «*протиприродність*» та «*легковірність цільової аудиторії*», а також поняття з амбівалентною трактовкою, такі як *φάρμακον*. Таким чином, хоча загалом горгієва модель риторичного впливу за зразком магії в елліністичних авторів залишилася в силі, зняття негативних конотацій з технічної магічної лексики, імовірно, під впливом тогочасних поглядів у медицині, засвідчило те, що проблема маніпулятивного використання слова фактично була знята, як і спроба цілісного психосоматичного погляду на проблему співвідношення мови і мислення.

З огляду на те, що у творі «Похвала Єлені» Горгію мимохіть довелося зануритися у проблематику сугестії та сприйняття візуальних образів, подальшу *перспективу* дослідження вбачаємо у лінгвістичній реконструкції його моделі вербального та візуального впливу на свідомість шляхом вивчення валентних зв'язків та виявлення контекстуальних імплікатур таких ключових когнітивних понять, як: *ψυχή*, *δόξα*, *πίστις*, *ὄψις*, *μνήμη*, *φρόνημα*, *νόημα* тощо. Це дозволить зіставити між собою імпліцитну та експліцитну (заявлену в його філософському трактаті «Про не-існуюче») теорію чуттєвого пізнання, а також порівняти її із сучасними поглядами на цю проблему. Інший напрямок вивчення давньогрецьких медико-магічних метафор може бути пов'язаний з їхнім вживанням у текстах не лише теоретиків, а й практиків красномовства. Наприклад, одна така спроба була нещодавно здійснена Allison E. Das (2019) [10] на матеріалі творів Демосфена.

Література

1. Бугаева Л. Д. Метафора в интертексте. *Интертекстуальный анализ: принципы и границы*. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2018. С. 49–64.
2. Деррида Ж. Фармація Платона. *Derrida J. La pharmacie de Platon. Tel Quel 32-33 (n°s 32–33)*, 1968. URL: <http://pharmacie.narod.ru/> (дата звернення: 10.09.2019).
3. Кобозева И. М. К формальной репрезентации метафор в рамках когнитивного подхода. *Труды международного семинара Диалог – 2002 «Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии»*. Москва : Наука, 2002. С. 188–194. URL: <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/articles/kobozeva/> (дата звернення: 16.09.2019).

4. Кульчицкая Л.В. Понятия «когнитивная» и «концептуальная» метафора в отечественной лингвистике раннекогнитивного периода. *Вестник государственного университета. Романо-германская филология* 2012. Вып. 11. С. 85-90.
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
6. Поліщук А.С. (2019) Концептуальна метафора Горгія «риторика як магія» та її еволюція в риторичних трактатах класичного та елліністичного періодів *Science and Education a New Dimension. Philology*. vol. VII (57). is. 191 С. 44-50.
7. Салатова Л. М., Сурменева Ю. В. Морбиальная метафора политического кризиса на Украине в масмедийных дискурсах России и США. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2017. № 5 (71), ч. 1. С. 140–144.
8. Ульман С. Семантические универсалии. *Новое в лингвистике*. Москва : Прогресс, 1970. № 5. С. 250–299.
9. Чудинов А. П. Спортивная метафора в современном российском политическом дискурсе. *Вестник ВГУ, Серия лингвистика и межкультурная коммуникация*, 2001. № 2. С. 26–31. URL: http://www.vestnik.vsu.ru/content/lingvo/2001/02/toc_ru.asp (дата звернення: 10.09.2019).
10. Allison E. Das. Health, Harm, and the Civic Body: Medical Language in the Speeches of Demosthenes. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 2019. Is. 59 P. 340–367.
11. Beekes R. Etymological Dictionary of Greek. R. Beekes with the assist. of L. van Beek, vol. I-II. Leiden and Boston: Brill, 2010.
12. Cheak A. Magic through the Linguistic Lenses of Greek μάγος, Indo-European *mag(h)-, Sanskrit mâtâ and Pharaonic Egyptian heka. *Journal for the Academic Study of Magic*, 2004. Is. 2. P. 260–286.
13. Collins D. Magic in the Ancient Greek World. Blackwell Publishing Ltd, 2008. 207 p.
14. Curbera J. B., Jordan D. R. The language of Greek *katadesmoi* and magical papyri. *A history of Ancient Greek: from the Beginnings to Late Antiquity* / Ed. A.-F. Christidis. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. P. 1347–1354.
15. Dickie M. W. Magic and magicians in the Greco-Roman world. London & NY : Taylor & Francis e-Library, 2005. 371 p.
16. Entralgo L. Therapy of the Word in Greek Medicine. Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1970. 212 p.
17. Gaillard-Seux P. Magical formulas in Pliny's natural History: origins, sources, parallels. *'Greek' and 'Roman' in Latin Medical Texts: Studies in Cultural Change and Exchange in Ancient Medicine*. Ed. By Brigitte Maire. Leiden: Brill, 2014. P. 201–223.
18. de Jonge C. C. The magic of poetic speech: Gorgias, Dionysius and 'Longinus'. *Between grammar and rhetoric: Dionysius of Halicarnassus on language, linguistics and literature*. Leiden, Boston : Brill, 2008. P. 332–366.
19. Maillat D., Oswald S. Defining Manipulative Discourse: The Pragmatics of Cognitive Illusions. *International Review of Pragmatics*. 2009, vol. 1. P. 348–370.
20. Pokorny Ju. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern : Francke, 1951.
21. Rigotti E. Towards a typology of manipulative processes. *Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century: Discourse, language, mind*. Ed. by L. de Saussure and P. J. Schulz L. de Saussure and P. Schulz (eds.), 2005. P. 61–83.
22. Roth A. D. Reciprocal influences between rhetoric and medicine in ancient Greece. An Abstract of a thesis for the PhD Dissertation, University of Iowa 2008. P. 1–134. URL: <https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1188&context=etd> (дата звернення: 17.03.2018).
23. Untersteiner M. The Sophists. Transl. K. Freeman. Oxford: Blackwell, 1954. 361 p.

References

1. Bugayeva L.D. (2018). Metafora v intertekste [Metaphor in intertext] Inter-tekstual'nyy analiz: printsipy i granitsy: sb.nauchn.statey [Intertextual analysis: principles and boundaries: collection of scientific articles] St.Petersburg : Publishing House of St.Petersburg.university, 49–64.
2. Derrida J. (1968) Farmatsiya Platona [Pharmacy of Plato] Tel Quel. n°s 32–33. Available at: <http://pharmacie.narod.ru/>
3. Kobozeva I.M. (2002) K formal'noy reprezentatsii metafor v ramkakh kognitivnogo podkhoda [To the formal representation of metaphors in the framework of the cognitive approach] Trudy mezhdunarodnogo seminarâ «Komp'yuternaya lingvistika i intellektual'nyye tekhnologii» [Proceedings of the international seminar "Computer Linguistics and Intelligent Technologies"]. Moscow : Nauka, 188–194. Available at: <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/articles/kobozeva/>
4. Kul'chitskaya L.V. (2012) Ponyattya «kohnitivnoyi» ta «kontseptual'noyi» metafory u vlasniy linhvistytyi rannekohnitnoho period [The concepts of "cognitive" and "conceptual" metaphor in Russian linguistics of the early cognitive period]. Visnyk derzhavnoho universytetu. Romano-hermans'ka filolohiya [Bulletin of the State University. Romano-Germanic Philology]. no. 11, 85-90.
5. Lakoff J. (2004) Metafory, kotorymi my zhivem [Metaphors that we live by] Moscow : Editorial URSS. 256 p. (in Russian)
6. Polishchuk A.S. (2019) Kontseptual'na metafora Horhiyi «rytoryka yak mahiya» ta yiyi evolyutsiya u rytorychnykh traktatakh klasychnoho ta ellinistychnoho periodiv *Science and Education a New Dimension. Philology*. vol. VII (57). no. 191, 44-50.
7. Salatova L. M., Surmeneva J.V. (2017) Morbial'naya metafora politicheskogo krizisa na Ukraine v masmediynykh diskursakh Rossii i SSHA [Morbial metaphor of the political crisis in Ukraine in the media discourses of Russia and the USA] Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki [Philological Sciences. Questions of theory and practice] Tambov: Gramota, no. 5, vol. 71, part. 1., 140–144.
8. Ulman S. (1970) Semanticheskiye universalii [Semantic universals] Novoye v lingvistike [New in linguistics] Moscow : Progress, vol. 5, 250–299.

9. Chudinov A. P. (2001) Sportivnaya metafora v sovremennom rossiyskom politicheskom diskurse [Sports metaphor in contemporary Russian political discourse] Vestnik VGU, Seriya lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya [Bulletin of the Voronezh State University, Series of Linguistics and Intercultural Communication] Voronezh (electronic journal), vol. 2, 26–31. Available at: http://www.vestnik.vsu.ru/content/lingvo/2001/02/toc_ru.asp
10. Allison E. Das. Health, Harm, and the Civic Body: Medical Language in the Speeches of Demosthenes. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 2019. Is. 59 P. 340–367.
11. Beekes R. (2010) Etymological Dictionary of Greek / R. Beekes with the assist. of L. van Beek, vol. I-II. Leiden and Boston: Brill.
12. Cheak A. (2004) Magic through the Linguistic Lenses of Greek mágos, Indo-European *mag(h)-, Sanskrit mâyâ and Pharaonic Egyptian heka // Journal for the Academic Study of Magic, no. 2, 260–286.
13. Collins D. (2008) Magic in the Ancient Greek World. – Blackwell Publishing Ltd. 207 p.
14. Curbera J.B., Jordan D.R. (2007) The language of Greek *katadesmoi* and magical papyri. A history of Ancient Greek: from the Beginnings to Late Antiquity. Cambridge : Cambridge University Press, 1347–1354.
15. Dickie M. W. (2005) Magic and magicians in the Greco-Roman world. – London & NY : Taylor & Francis e-Library. 371 p.
16. van der Eijk Ph. J. (2005) The heart, the brain, the blood and the pneuma: Hippocrates, Diocles and Aristotle on the location of cognitive processes. *Medicine and Philosophy in Classical Antiquity: Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease*. Cambridge University Press, 119–138.
17. Entralgo L. *Therapy of the Word in Greek Medicine*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1970. 212 p.
18. Gaillard-Seux P. (2014) Magical formulas in Pliny's natural History: origins, sources, parallels. 'Greek' and 'Roman' in Latin Medical Texts: Studies in Cultural Change and Exchange in Ancient Medicine. Leiden: Brill, 201–223.
19. de Jonge C.C. (2008) The magic of poetic speech: Gorgias, Dionysius and 'Longinus'. Between grammar and rhetoric: Dionysius of Halicarnassus on language, linguistics and literature. Leiden, Boston: Brill, 332–366.
20. Maillat D., Oswald S. (2009) Defining Manipulative Discourse: The Pragmatics of Cognitive Illusions. *International Review of Pragmatics*, vol. 1, 348–370.
21. Pokorny Ju. (1951) *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
22. Rigotti E. (2005) Towards a typology of manipulative processes. *Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century: Discourse, language, mind*. John Benjamins Publishing Company, 61–83.
23. Roth A. D. (2008) Reciprocal influences between rhetoric and medicine in ancient Greece. [PhD Thesis]. University of Iowa, 1–134. Available at: <https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1188&context=etd>
24. Untersteiner M. *The Sophists*. Oxford: Blackwell, 1954. 361 p.

Полищук (Шадчина) Анна Сергеевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры общего языкознания, классической филологии и неозллинистики, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (14, бульв. Тараса Шевченко, Киев, 01601, Украина); e-mail: omagio@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6953-2935>

Polishchuk (Shadchina) Anna S., Ph.D. (Philology), Associate Professor, Department of General Linguistics, Classical Philology and Neohellenistic Studies, The Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (14, blvd. Shevchenka, Kyiv, 01601, Ukraine); e-mail: omagio@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6953-2935>